

УДК 376.091.12.011.3–056.264]-053.4

ББК 74.3я2

P49

Серія «Професійний довідник»
Заснована 2011 року

Рецензенти:

Т. В. Пічугіна — кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології, педагогіки та права Національного університету «Львівська політехніка», науковий керівник медико-логопедичного центру «Світава Галицька»;

Н. Б. Замрій — голова методичного об'єднання вчителів-логопедів логопунктів при ДНЗ Оболонського району м. Києва, учитель-логопед дошкільного логопедичного пункту при ДНЗ № 664 Оболонського районного управління освіти м. Києва.

Рібцун Ю. В.

P49

Професійний довідник учителя-логопеда дошкільного навчального закладу. — Х. : Вид. група «Основа», 2012. — 239 [1] с. — (Серія «Професійний довідник»).

ISBN 978-617-00-1573-0

У навчально-методичному посібнику представлені теоретичні та практичні матеріали, що стосуються діяльності вчителя-логопеда дошкільного навчального закладу: законодавчо-нормативна база, порівняльні таблиці з діагностичними критеріями розмежування основних видів мовленнєвих вад, провідні освітні напрями корекційно-розвивальної роботи в групах для дітей із ЗНМ, ФФНМ, заїканням.

Для вчителів-логопедів, учителів-дефектологів, вихователів логопедичних груп, практичних психологів, студентів педагогічних вузів.

УДК 376.091.12.011.3–056.264]-053.4

ББК 74.3я2

ISBN 978-617-00-1573-0

© Рібцун Ю. В., 2012

© ТОВ «Видавнична група «Основа», 2012

ВСТУП	5
РОЗДІЛ I	ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ УЧИТЕЛЯ-ЛОГОПЕДА. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ	8
	Посадові обов'язки вчителя-логопеда	13
	Кваліфікаційні вимоги до категорій учителя-логопеда	14
	Посадові обов'язки асистента вчителя-логопеда	16
	Кваліфікаційні вимоги до категорій асистента вчителя-логопеда	16
РОЗДІЛ II	ЗАКОНОДАВЧО-НОРМАТИВНА БАЗА РОБОТИ ВЧИТЕЛЯ-ЛОГОПЕДА. НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ОНОВЛЕННЯ ТА ПРАКТИЧНЕ ВИКОРИСТАННЯ	19
	Нормативно-правова категорія	20
	Навчально-методична категорія	21
	Матеріально-технічна категорія	23
	Обліково-статистична категорія	56
РОЗДІЛ III	ДИФЕРЕНЦІЙНА ДІАГНОСТИКА МОВЛЕННЕВИХ ПОРУШЕНЬ У ДІТЕЙ. ВІДПОВІДІ В ТАБЛИЦЯХ	125
	1. Психолого-педагогічна та клініко-педагогічна класифікації мовленневих порушень	125
	2. Медичний аспект міжсистемної взаємодії мовленневих порушень	129
	3. Розмежування алалій та інших мовленневих і немовленневих порушень	139

	4. Розмежування дислалії та мінімальних проявів дизартрії	146
	5. Диференційна діагностика заїкання	152
РОЗДІЛ IV	КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНА РОБОТА В ЛОГОПЕДИЧНІЙ ГРУПІ ДОШКІЛЬНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ.	
	ЗМІСТОВІ АСПЕКТИ	158
	1. Організація роботи вчителя-логопеда дошкільного навчального закладу	158
	2. Загальні змістові аспекти планування логопедичної корекційно-розвивальної роботи	168
	3. Особливості організації ігрової діяльності в логопедичній групі	173
РОЗДІЛ V	ДОШКІЛЬНИЙ ЛОГОПЕДИЧНИЙ ПУНКТ. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СЬОГОДЕННЯ	194
	Положення про логопедичний пункт при дошкільному навчальному закладі	196
ДОДАТОК А	ВИКОРИСТАННЯ ЛОГОПЕДИЧНОЇ ЛЯЛЬКИ В РОБОТІ З ДОШКІЛЬНИКАМИ З ВАДАМИ МОВЛЕННЕВОГО РОЗВИТКУ	214
	Використання ляльки в роботі з дошкільниками із ФФНМ	214
	Застосування ляльки в роботі з дошкільниками із ЗНМ	216
ДОДАТОК Б	ЗРАЗКИ ІГОР РІЗНИХ ВИДІВ ДЛЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	220
	Ігри за правилами	220
	Творчі ігри	229

Дошкільця — надзвичайно важливий період психофізичного розвитку дитини, коли відбувається інтенсивне формування вищих психічних функцій (ВПФ), розвиток складних видів діяльності (гра, спілкування, трудова діяльність), виникнення ієрархії мотивів і потреб, становлення самооцінки, поява вольової регуляції та моральних форм поведінки. Це період активного засвоєння всіх складових мовленнєвої діяльності: фонетики та фонематики, лексики та граматики, зв'язного мовлення, формування нових форм (контекстної, пояснювальної) і вдосконалення функцій (регулювальної, планувальної) мовлення.

Саме в дошкільньому дитинстві мовлення не лише стає окремим і регульованим пізнавальним процесом, а й інтегрується та диференціюється з іншими ВПФ, свідченням чого є формування мовленнєвої діяльності, прямо не пов'язаної з практичними діями. Дошкільник учиться правильно вимовляти та розрізняти звуки рідної мови, з опорою на свій чуттєвий і практичний досвід збагачує словник, експериментує зі словами, оволодіває парадигмою граматичних форм, навчається звукового, складового, морфемного та синтаксичного аналізу.

Отже, процес формування мовленнєвої діяльності відбувається довготривало і поступово, разом із фізичним зростанням та психофізичним розвитком дитини. Для повноцінного становлення мовленнєвої діяльності необхідні певні умови, а саме:

- ❖ зрілість структур головного мозку;
- ❖ достатній рівень сформованості ВПФ;
- ❖ відповідне до вікових та індивідуальних особливостей предметно-розвивальне середовище;
- ❖ правильна, чітка й координована робота голосового, дихального й артикуляційного апаратів;
- ❖ формування потреби у спілкуванні.

Проте іноді внаслідок негативного впливу ендочинних чи екзогенних факторів у період перинатального, натального чи постнатального розвитку дитини ці умови порушуються, що призводить до виникнення тих чи інших дефектів мовлення. Саме

тоді в житті дитини та її батьків з'являється логопед — педагог, який допомагає виправити мовленнєві вади.

Логопедична робота є важливою ланкою комплексного медико-педагогічного впливу на дитину, адже стимулює розвиток усіх психічних процесів, передусім мовленнєвої функції, розширює комунікативно-пізнавальну діяльність дошкільників через основні форми організації їх життя — гру, навчальну діяльність, рухову активність, спілкування з однолітками та педагогами. Сучасні вимоги до теорії і практики логопедії актуалізують проблему пошуку найбільш ефективних методів і прийомів корекційно-розвивальної та попереджувальної роботи з дошкільниками, які мають порушення мовлення.

Саме це спонукало нас до створення довідника для вчителів-логопедів, які працюють у спеціальних дошкільних навчальних закладах (ДНЗ) компенсуючого типу для дітей із порушеннями мовлення, дошкільних логопедичних пунктах чи логопедичних групах при ДНЗ.

Навчально-методичний посібник складається з п'яти розділів.

У першому розділі — «Професійна діяльність учителя-логопеда. Науково-теоретичні аспекти» — розкрито поняття логопедії як науки; подано тлумачення терміна «мовленнєва діяльність», описано її структуру та представлені основні психологічні механізми; охарактеризовано критичні періоди у формуванні мовлення; розкрито питання професійної компетентності вчителя-логопеда та деонтологічні критерії професійної діяльності; зазначено посадові обов'язки та відповідні кваліфікаційні характеристики вчителя-логопеда та його асистента.

Другий розділ — «Законодавчо-нормативна база роботи вчителя-логопеда. Науково-методичне оновлення та практичне використання» — представлено в чотирьох категоріях: нормативно-правовій, навчально-методичній, матеріально-технічній та обліково-статистичній, у яких подано документацію вчителя-логопеда, що працює з дітьми, які мають ЗНМ, ФФНМ, заїкання.

У третьому розділі — «Диференційна діагностика мовленнєвих порушень у дітей. Відповіді в таблицях» — охарактеризовано психолого-педагогічну та клініко-педагогічну класифікації вад мовлення, запропоновано порівняльні таблиці та визначено діагностичні критерії для найпоширеніших мовленнєвих порушень.

Четвертий розділ — «Корекційно-розвивальна робота в логопедичній групі дошкільного навчального закладу. Змістові аспекти» — розкриває особливості організації та проведення роботи вчителем-логопедом загалом; формування та розвиток мовлення засобом окремих ігор-занять, різноманітної ігрової діяльності; пропонує загальні змістові аспекти планування корекційно-розвивальної та навчально-виховної роботи в логопедичній групі.

П'ятий розділ — «Дошкільний логопедичний пункт. Актуальні питання сьогодення» — характеризує роботу вчителя-логопеда на логопедичному пункті при ДНЗ.

Сподіваємося, що «Професійний довідник учителя-логопеда дошкільного навчального закладу» стане настільною книгою та постійним добрим помічником і порадником у діагностичній та корекційно-розвивальній роботі як педагога-початківця, так і кваліфікованого високоосвіченого професіонала.

Правильне мовлення є однією з важливих передумов подальшого повноцінного розвитку дитини, процесу її соціальної адаптації, а тому виявлення та подолання мовленнєвих порушень є першочерговими завданнями як педагогів, так і батьків. Ефективність діагностики та корекції вад мовлення багато в чому залежить від рівня розвитку логопедії як науки, від рівня професіоналізму та відповідального ставлення кожного вчителя-логопеда до виконання своїх обов'язків.

Логопедія (від грецьк. *logos* — слово, мовлення, *paideia* — навчання, виховання) — спеціальна педагогічна наука, галузь дефектології, яка досліджує природу, механізми, симптоматику, перебіг, структуру і прояви вад мовленнєвої діяльності, розробляє наукові основи їх попередження та подолання засобами спеціального навчання й виховання [10, с. 203].

Мовлення є складною функціональною системою, що заснована на діяльності взаємопов'язаних мозкових структур, кожна з яких водночас виконує специфічну, притаманну тільки їй, операцію (О. Р. Лурія) [3] (див. *табл. 1*).

Слід наголосити, що багато видів мовленнєвих порушень обумовлено ураженням центральної нервової системи (ЦНС). Як зазначають О. Р. Лурія, О. М. Мастюкова, В. Д. Трошин, О. Д. Хомська та ін., окремі зони головного мозку беруть різну участь у процесі мовлення, а ураження певних ділянок призводить до специфічних порушень мовленнєвої діяльності.

Мовленнєва діяльність — це специфічна психологічна діяльність людини, спрямована на використання засвоєної мови з метою комунікації [8, с. 12].

ФУНКЦІОНАЛЬНІ БЛОКИ В ДІЯЛЬНОСТІ МОЗКУ

Функціональні блоки в діяльності мозку			
МОВЛЕННЕВА ДІЯЛЬНІСТЬ	I блок	II блок	III блок
	підкоркові утворення	кора задніх відділів великих півкуль	кора передніх відділів великих півкуль
	нормальний тонус кори та її активний стан	прийом, переробка та зберігання чуттєвої інформації, здійснення пізнавальних процесів	програмування, регуляція, контроль поведінки, регуляція підкоркових утворень, тонусу
	Зони		
	первинні	вторинні	третинні
	прийом чуттєвої інформації	аналіз збуджень	синтез, інтеграція отриманої інформації
	корковий відділ аналізатора		зони перекриття аналізаторів

Мовленнева діяльність є складнофункціональним двостороннім процесом (Т. В. Ахутіна, М. І. Жинкін, О. О. Леонт'єв, О. Р. Лурія, Є. Ф. Соботович, Т. М. Ушакова, Л. С. Цветкова та ін.):

1. Лінгвістичний компонент мовленнєвої діяльності спрямований на засвоєння мови, а комунікативний — на її використання в актах комунікації.
2. Породження (кодування, або програмування) мовленнєвої діяльності трансформує внутрішнє мовлення у зовнішнє (говоріння та писання), а декодування передбачає сприйняття та розуміння мовленнєвих висловлювань (слухання та читання).

Відповідно до психолінгвістичного підходу формування і функціонування мовленнєвої діяльності забезпечують дві основні групи механізмів, кожен із яких має свою структуру (Є. Ф. Соботович) [9] (див. табл. 2).

Психологічні механізми — це складні багатошарові утворення, які постійно змінюються, а за норми — удосконалюються [2, с. 62].

МЕХАНІЗМИ МОВЛЕННЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ЗАГАЛЬНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ	СПЕЦИФІЧНІ МОВЛЕННЄВІ	
розумові операції аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення; довготривала, оперативна пам'ять, увага	Ланки	
	рецептивна	мовновідтворювальна
засвоєння семантики мовних знаків (морфеми, слова, речення)	прийом мовленнєвих сигналів у їх акустичній фізичній модальності; внутрішня переробка, перекодування акустичних знаків у мовні знаки (фонеми)	дія програмування, перекодування смислового змісту майбутнього висловлювання в систему мовних знаків та її моторну реалізацію

Такий тісний взаємозв'язок загальнофункціональних і специфічних мовленнєвих механізмів дає змогу повноцінно оволодіти мовленням.

У дошкільному віці мовленнєва діяльність розвивається найінтенсивніше, коли відбувається:

- ❖ становлення нових форм (контекстна, пояснювальна), удосконалення функцій мовлення (регульовальна, планувальна);
- ❖ оволодіння фонетико-фонематичною складовою мовлення;
- ❖ розширення лексичної складової мовлення за рахунок чуттєвого та практичного досвіду;
- ❖ засвоєння граматичної складової та зв'язного мовлення;
- ❖ формування пізнавального інтересу до мови шляхом словесного експериментування;
- ❖ інтеграція та диференціація з іншими інтелектуальними процесами.

Мовленнєва діяльність дітей буває найбільш вразливою впродовж так званих критичних періодів, про що свідчать наукові дослідження Л. С. Виготського, М. І. Лісіної, Г. О. Люблінської та ін. (див. табл. 3).

Варто зазначити, що такі наслідки не є обов'язковим, а лише небажаним результатом за умови впливу тих чи інших негативних чинників на формування мовлення. Проте найбільший відсоток мовленнєвих порушень усе ж таки припадає саме на дошкільний вік, і від того, наскільки вчасно буде виявлено

ту чи іншу мовленнєву ваду й надано відповідну логопедичну допомогу, залежить формування всього психічного, зокрема й мовленнєвого, розвитку дитини. І тільки достатній рівень професіоналізму вчителя-логопеда може забезпечити ефективне вирішення корекційно-розвивальних завдань.

Таблиця 3

КРИТИЧНІ ПЕРІОДИ В РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ

КРИТИЧНІ ПЕРІОДИ			
	1–2 РОКИ ЖИТТЯ	3 РОКИ	6–7 РОКІВ
причини	інтенсивний розвиток кори головного мозку	неузгодженість у роботі ЦНС, нейроендокринної, судинної регуляції	нестійкість нервової діяльності внаслідок надмірного навантаження на ЦНС
прояви	<ul style="list-style-type: none"> ◆ початок формування передумов мовленнєвої діяльності як потреби у спілкуванні; ◆ закладання основ комунікативної поведінки 	<ul style="list-style-type: none"> ◆ інтенсивний розвиток зв'язного мовлення; ◆ перехід від ситуативного до контекстного мовлення 	розвиток писемного мовлення
наслідки	затримка мовленнєвого розвитку	загальний недорозвиток мовлення, заїкання, мутизм	заїкання

Рівень професіоналізму педагога залежить від його педагогічної, соціально-психологічної, диференційно-психологічної компетентності та від ступеня розвитку професійно-педагогічного мислення. Кінцевим результатом професійної діяльності педагога є розвиток особистості дитини, її здібностей і компетентності, зокрема й мовленнєвої (Н. В. Бордовська, А. О. Реан, С. І. Розум та ін.).

Професійна компетентність учителя-логопеда являє собою інтегративну якість фахівця, який виявляє готовність максимально ефективно здійснювати діагностику, корекційно-превентивне навчання й особистісний розвиток дітей із вадами мовлення [10, с. 8].

Модель професійної компетентності вчителя-логопеда було розроблено Ю. В. Пінчук [7] (див. рис. 1).

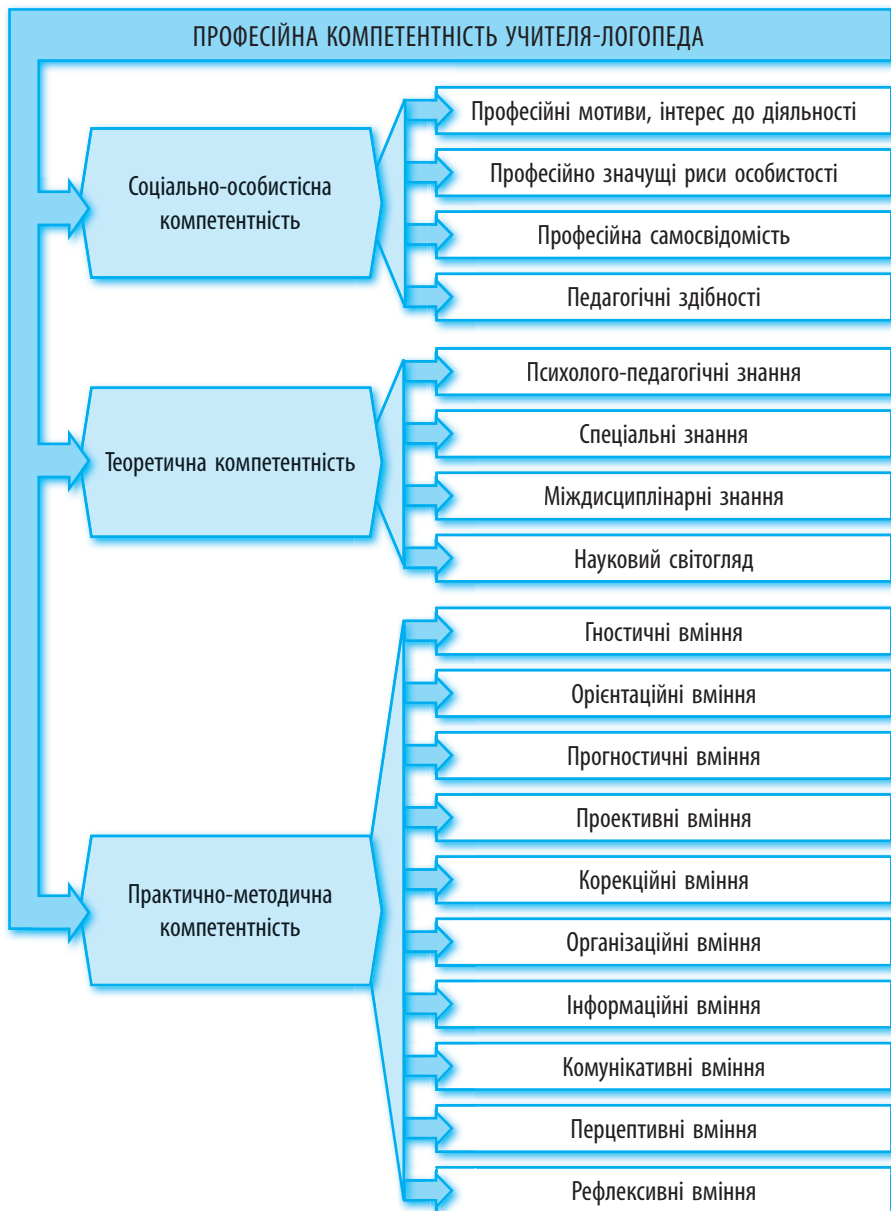

Рис. 1. Модель професійної компетентності вчителя-логопеда